

REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

PUBLICACIÓN DE NOVA ESCOLA GALEGA

O RETO DE APRENDER NOS CÁRCERES

O RETO DE APRENDER NOS CÁRCERES

6 O tema

8 Resumos / Resúmenes / Abstracts

12 Que debemos saber sobre o sistema penitenciario? Algúns apuntamentos en clave educativa

Cristina Varela Portela

15 A educación como eixe vertebrador do tratamento penitenciario

*Francisco José del Pozo-Serrano e Fernan-
do Gil Cantero*

18 A escola intramuros: vivencias educativas do profesorado e do alumnado

José Antonio González Barbeito

22 Ser universitario nun centro penitenciario: unha análise dende o Espazo Europeo de Educación Superior

Mar Lorenzo Moledo

26 Ser estudante a distancia nun centro penitenciario: é un asunto complicado e aínda así paga a pena

Grupo Universitario de Teixeira

29 Transicións profesionais. O caso dos educadores do Complejo Penitenciario de Islas Marias

*Margarita Armenta Beltrán, Enrique Ibarra
Aguirre e Héctor Manuel Jacobo García*

32 A experiencia dos módulos de respecto: u alternativa educativa á p tradicional

Dionisio Rodríguez Martínez

36 A xestión da diver cultural en centros penitenciarios. Unha cu de saber pedagóxico

Miguel A. Santos Rego

42 Existen programas eficaces no medio penitenciario? O caso c

Concepción Aroca Montolio

44 Para sabermos al máis...

Cristina Varela Portela

REVISTA GALEGA DE EDUCACIÓN

Num. 59
Xuño 2014

Director:

Xesús Rodríguez Rodríguez

Consello de Redacción:

Antón Costa Rico
Rosalia Fernández Ral
Xiana Lastra Pemas
Ana Mª Pose Blanco
Xosé Ramos Rodríguez
Miguel Vázquez Freire
Francisco Veiga García
Mª Helena Zapico Barbeito

Consello Editorial:

Xosé Álvarez Castro
Manuel Bregado Rodríguez
Mª Dolores Candedo Gunturi
Francisco Xosé Candia Durán
Montserrat Castro Rodríguez
Xosé Marquel Cid Fernández
Carmen Díaz Simón
Agustín Fernández Paz
Lois Ferradás Blanco
Valentina Formoso Gosende
Narciso de Gabriel Fernández
Emilio González Legaspi

Xosé Lastra Muruais
Ramón López Facal
Laura Lodeiro Enjo
Xosé Manuel Malheiro
Xosé Manuel Rodríguez Al
Belén Rodríguez Silva
Victor Santidrián Arias
Bieito Silva Valdivia
Alexandre Sotelino Losada
Yésica Teijeiro Boo
Mercedes Vázquez Vázquez
Manuel Vieites García

sumario

48 A lingua

Ensinar e estudar galego: unha aposta polo futuro

Soraya Suárez Quintás

51 Educación social e escola

Escola e comunidade: A experiencia dunha educadora social en prácticas no IES Antonio Fraguas

Laura Morales

54 A escola rural

Cinema rural en lingua propia

Grupo de Innovación Educativa Ruralia

58 Investigación

Vicente Risco, mestre de mestres cos pés na Terra

Xosé Manuel Cid e Antía Cid

64 Experiencias

Unhas casiñas para os nosos paxaros: un achegamento ao bosque autóctono desde a educación artística

Lucía Damián e Marta Fernández

70 Outras escolas

Modelo finlandés de formación para todos

Emilio González Legaspi

76 Novas tecnoloxías

Asia en Quick Response (QR)

Maria Albarellos e Julia González

80 Xoguetaínas e brinquetaínas

O xogo popular tradicional no Concello de Xove, unha ollada á realidade lúdica

Rubén Navarro, Marta Álvarez e Silvia Basanta

84 Panoraula

Xosé Ramos Rodríguez e Antón Costa Rico

93 Recensións e outras lecturas

30 anos debuxando soños. De cando Paco Martín descubriu as Cousas do Señor Ramón Lamote

Miguel Vázquez Freire

Outras lecturas

Na cociña de noite

Iria Sobrino Freire

Xoguetes naturais. Argallados dos pícaros. Primavera-verán

Paco Veiga

Comité Científico:

José Mari Auzmendi
Jaume M. Bonafé
Jaume Carbonell
Giancarlo Cavinato
Miquel À. Essomba
Pilar Fontevedra
Moacir Gadotti

Francesc Imbernon
Philippe Meirieu
Antón Santamarina
Mercedes Suárez
Francesco Tonucci
Philippe Watrelot
Antoni Zabala

Deseño: Lois Rodríguez (Acordar)

Maquetación e deseño de cuberta: Xiana Lastra Pemas

Impresión: Rodi Artes Gráficas

Lugar de edición: Santiago de Compostela

Redacción: rge.redaccion@mundo-r.com

Publicidade: rge.publicidade@mundo-r.com

Subscricións: rge.subscricions@mundo-r.com

Revisión e tradución de textos ao inglés: Ana Patricia García Varela

Revisión lingüística: Mónica Martínez Baleirón

Apoio fotográfico: Carmen Denébola Álvarez Seoane

Transicións profesionais. O caso dos educadores do Complexo Penitenciario de Islas Marías

No ámbito da investigación en formación docente atopouse que os acontecementos críticos que experimentan os educadores, importantes e influentes nas súas actuacións persoais e profesionais, foron tratados con certa frecuencia. Estes traballos documentaron aspectos como o choque coa realidade profesional dos educadores principiantes (Veenman, 1984; Marcelo, 1991; Jacobo, 1997); as estratexias preferentes que utilizan para integrarse á cultura da ensinanza (Lacey, 1977) e as preocupacións no proceso de aprendizaxe da ensinanza (Fuller e Brown, 1975). Con todo, os seus obxectos de investiga-

ción enfocáronse en diversos aspectos problemáticos que se suscitan na aula. Ata agora sábese pouco acerca de estudos sistemáticos sobre as transicións experimentadas polos educadores en contornos distintos dos habituais, sobre todo a aqueles que se caracterizan pola súa alta clausura sociocultural, os cales lle esixen ao educador realizar un esforzo para desencadear respostas de adaptación -orientadas á integración, a asimilación ou a evasión- para manter o sentido de coherencia persoal e profesional. A experiencia vivida polos educadores do Complexo Penitenciario Islas Marías, podería tipificarse como unha

Margarita Armenta Beltrán

Enrique Ibarra Aguirre

Héctor Manuel Jacobo García (coord.)

Universidad Autónoma de Sinaloa (México)

maggy@uas.edu.mx

ibagen2629@hotmail.com

hmjacob@uas.edu.mx

transición de alta necesidade de clausura cognitiva.

Unha transición de alta necesidade de clausura cognitiva refírese ao estado de desorganización emocional e cognitiva que vive o docente ao enfrontar o novo contexto a raíz da perda ambigua (Boss, 2001) dos referentes significativos da vida cotiá. Isto impacta na aplicación con sentido das teorías formais aprendidas na formación profesional, pois a mente se atopa en estado de máxima entropía cognoscitiva. En consecuencia realízase unha reflexión distorsionada –provocada por un patrón imposto mecanicamente, produto do pensamento reactivo (Bohm, 1997)–. Iso reflíctese principalmente nas dificultades que se presentan ao deseñar estratexias de intervención pedagóxica e nas relacións interpersonais que o educador establece co seu contorno, o cal percibe como complicado ou caótico (Snowden e Boone, 2007), incrementando o malestar afectivo que induce ao peche cognitivo (Kosic, 2004), e o chanta por máis tempo no val da depresión (Fisher, 2012).

Neste tipo de transicións os educadores caracterízanse por:

- Peche cognitivo;
- Mantemento dunha identidade fixa para protexerse dun contorno que perciben ameazante;
- Reacción cun desexo de orde definido ante as novas circunstancias;
- Rexeitamento polo caos percibido da nova situación;
- Impaciencia e rexeitamento a visións alternativas:
  - Impulsividade e menos reflexión sobre a nova información;
  - Aversión á ambigüidade e a incerteza; e

- Dificultade para establecer relacións coas persoas do seu contorno.

Da experiencia da transición xorden constrinximento e emerxencias que esixen do educador reaccionar con rexeitamento, ameaza ou medo, vinculados estes coa nostalgia, o recordo, a memoria (Bartlett, 1932; Augé, 1998; Mendoza, 2004) e a imaxinación que, igual ca a abstracción empírica, se alimentan da información antiga adquirida pola experiencia básica. Daquela o educador activa o coñecemento emanado da súa experiencia no traxecto como estudante e na formación profesional inicial, de aí que se encapsule no mellor profesor gardado na súa memoria. Isto faille posible reducir a complexidade e a incerteza ao afrontar un contexto inédito mediante o que Bateson (1998) chama unha Aprendizaxe Cero para a adaptación, utilizando un afrontamento predominantemente emocional.

Para levar a cabo esta investigación, realizamos unha viaxe xunto cos profesores da Escola Primaria Enrique C. Rebsamen e durante dúas semanas tivemos a oportunidade de coñecer por experiencia propia as condicións da súa vida cotiá na Illa Maria Madre.

Os datos recolléronse en dous obradoiros –un de composición de cartas docentes e outro de reflexión profesional– deseñados a partir dunha estratexia de intervención disposta nun guión pedagóxico que considerou tres fases: preactiva, interactiva e postactiva. Tamén escribimos un diario de observación participante e aplicamos entrevistas en profundidade para facilitar a triangulación da información.

Polo que podemos observar nos resultados obtidos, percibimos que os educadores que viviron a experiencia psicolóxica da transición con alta necesidade de clausura cognitiva, expre-

saron o seu malestar emocional máis intensamente ca o resto dos seus colegas, iniciando a transición cunha ruptura predominantemente complicada ou caótica, o que probablemente os instalou na depresión por máis tempo; superaron o conflito con estratexias de reequilibración compensatorias e utilizaron un afrontamento orientado emocionalmente; tamén se observou que estes profesores perden a esperanza en realizar as súas metas profesionais e persoais no curto prazo, se non é que se fan imposibles de lograr.

Isto pode deberse a que o contexto insular do complexo penitenciario está regulado por un réxime que dirixe por completo as actividades do suxeito –en moitos casos incluídas as do profesor–, de tal modo que xa nada depende del, polo que se perde o control da propia vida; é un contorno pechado e controlado que vai configurando no suxeito un fatalismo ante a irremediable situación e do que os profesores e demais funcionarios non son alleos, pois as condicións do contorno non poden modificarse, intensificando as respostas de afrontamento por evitación e orientadas emocionalmente, ante a percepción de vulnerabilidade que deixa os suxeitos na indefensión, pois a comunicación cara ao continente é escasa e as saídas son metódica e rigorosamente controladas polas autoridades do penal.

Vale destacar que o estudo conta con evidencia empírica para afirmar que os profesores buscaron refuxio emocional e apoio social entre os seus colegas para lograr o seu benestar psicolóxico (Armenta, Castro e Jacobo, 2008; Armenta, 2013), o que favoreceu a relación intragrupo; este é un comportamento común nas relacións que establecen os migrantes para protexerse dun contorno que

perciben amenazador (Arora et al., 2003).

Os resultados mostran que tanto profesores principiantes como de carreira longa experimentan transicións críticas caracterizadas como de alta necesidade de clausura cognitiva, o que redundará nunha reflexión profesional na que predomina a abstracción empírica sobre a reflexionante, un afrontamento emocional e un conflito emocional superado con estratexias de reequilibración compensatoria. Saber estas ideas é fundamental no deseño de programas de formación profesional e de estratexias de acompañamento pedagóxico a educadores principiantes e experimentados que realizan o seu traballo docente por primeira vez en contextos carcerarios como é o caso do Complexo Penitenciario de Islas Marias (Nayarit, México). ■

BIBLIOGRAFÍA

- ARMENTA-BELTRÁN, M. (2013). Transiciones de los profesores de educación básica. Pensamiento profesional, conflicto emocional y estrategias de afrontamiento. Tese de doutoramento inédita. México: Universidad Autónoma de Sinaloa.
- ARMENTA-BELTRÁN, M., CASTRO-MONTOYA, H. e JACOBO-GARCÍA, H. M. (2008). Conflito emocional y migraciones. *Revista Novedades Educativas* 206, 68-75.
- ARORA, A. et al. (2003). The cultural adjustment and mental health of Japanese immigrant youth. *Adolescence*, 38, 481-500.
- AUGÉ, M. (1998). Las formas del olvido. Barcelona: Gedisa.
- BARTLETT, F.C. (1932). *Remembering: a study in experimental and social psychology*. Reino Unido: Cambridge University Press.
- BATESON, G. (1998). Pasos hacia una ecología de la mente. Argentina: Editorial Lohle-Luhmen.
- BOHM, D. (1997). Sobre el diálogo. Barcelona: Kairós.
- BOSS, P. (2001). Pérdida ambigua. Cómo aprender a vivir con un duelo no terminado. México: Paidós.
- FISHER, J. (2012). The Process of Transition. Recuperado de HYPERLINK <http://www.businessballs.com/freepdfmaterials/fisher-transition-curve-2012bb.pdf>

- FULLER, F. e BROWN, D. (1975). Becoming a teacher. In Ryan, K. (ed.) *Teacher Education: The Seventy-fourth Yearbook of the National for the Study of Education* (pp. 25-51). Chicago: National Society for the Study of Education.
- JACOBO-GARCÍA, H.M. (1997). La Exploración del pensamiento pedagógico de los profesores de educación básica: una contrastación con los pedagogos clásicos del primer tercio del presente siglo (XX). Tese de doutoramento inédita: Universidad Autónoma de Madrid.
- KOSIC, A. (2004). Acculturation strategies, coping process and immigrants' adaptation. *Scandinavian Journal of Psychology*, 45, 269-278.
- LACEY, C. (1977). *The socialization of teachers*. Londres: Methuen and Co.
- MARCELO, C. (1991). Aprender a enseñar. Un estudio sobre el proceso de socialización de profesores principiantes. Madrid: CIDE.
- MENDOZA-GARCÍA, J. (2004). Las formas del recuerdo. La memoria narrativa. *Athenae Digital*, 6.
- SNOWDEN, D.J. e BOONE, M.E. (2007). A Leader's Framework for Decision Making. *Harvard Business Review*, 85 (11), 68-76.
- VEENMAN, S. (1984). Perceived the problems the beginning teachers. *Review of Educational Research*, 54 (2), 143-178.

DOI: 10.3102/00346543054002143

PUBLICIDADE

«Hai que gardar.
Hai que debullar.
Logo moer e peneirar...»

Voces e melodías da tradición
para recuperar a memoria
dos maiores.

«En galego todo podo facer,
en galego estou no mundo...
Meu o mundo é!»

O día a día na escola e no fogar,
con ritmos modernos,
videos musicais e moito máis.

LIBROS CON MÚSICA